

Joseph Bengraf egyházzenei tevékenysége a hazai források tükrében

Egy régóta ismert és egy újonnan felfedezett Te Deum kompozíció

Molnár Zoltán

Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ

Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kar

Ének-zene alapszak, egyházzene szakirány, II. évfolyam

Témavezető: Tamás Katalin, adjunktus

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	3
II. Joseph Bengraf pesti tevékenységének bemutatása	5
II.1. Fontosabb életrajzi momentumok	5
II.1.1. A szerző Magyarországra érkezése	5
II.1.2. A pesti évek és a korai halál	6
II.2. Joseph Bengraf regens chori működése a pesti Plébániatemplomban	6
III. XVIII. századi egyházzenei körkép Magyarországon	9
III.1. Az egyházzene helyzete a XVIII. századi Magyarországon	9
III.2. A templomi zenei szolgálat gyakorlata	11
III.3. „Muzsikáló” városaink jelentős egyéniségei	12
III.4. Joseph Bengraf jelentősége a korszakban	15
IV. Joseph Bengraf egyházzenei kompozíciói	16
IV.1. A kompozíciók összessége	16
IV.2. A kották lelőhelyei	17
IV.3. A budapesti források	19
IV.4. Az újonnan felfedezett Te Deumok	20
IV.5. A veszprémi források	21
IV.6. Az ismeretlen Kollovratek János	25
IV.7. Joseph Bengraf fontosabb egyházzenei műveinek tematikus összefoglalása a fellelhető források tükrében	26
V. A Te Deum kompozíciók összehasonlító elemzése	28
V.1. A Te Deum himnusz eredete és liturgikus használata	28
V.2. A himnusz szövege	30
V.3. A Te Deumok részletes elemzése I.	31
V.4. A Te Deumok részletes elemzése II.	33
V.5. Kitekintés a kortársak hasonló kompozícióira	35
VI. Záró gondolatok	35
Irodalomjegyzék	36
Melléklet: Kép- és Kottatár	38
Te Deum laudamus in C No. 1. Partitúra	61
Te Deum laudamus in C No. 2. Partitúra	81

I. BEVEZETÉS

Ha Joseph Bengraf nevét zenetörténet órán vagy akár szakmai körökben felvetnénk, bizonyára nem sokan tudnák, kiről van szó. A magyar zenetörténet XVIII. századi időszakáról a mai napig meglehetősen kevés az információnk, jóllehet az elmúlt évtizedekben jelentős szerzők publikációival gazdagodott az ismeretanyagunk. E tanulmányokból megtudhattuk, hogy a Dunai Monarchia területén különösen színes zenei repertoárt hagytak maguk után a komponisták, noha a zenetörténeti forrásanyagok jelentős része, majdnem egésze, mondhatni teljesen feldolgozatlan.

A XVIII. századi zenetörténet palettáján a Duna melletti városok zenekultúrája és hagyatéka egy hatalmas fehér folt. Már lassan két-három évtizede, hogy egy-egy város zenetörténeti kincseinek megismertetésére CD felvételek születnek, melyek révén „ízlelőt” kapunk a rejtőző kincsekből. A kutatásaim során megállapítottam, hogy nem csak Bengraf zenéje, de a kortársaké sincsen méltó helyen kezelve. Sem a zenei világ, sem a nagyközönség nem is ismeri a szerzőket, holott kompozícióik a XVIII. századi Magyarország egyházzenejében meghatározó jellegűek voltak.

Ez az elmaradás elsősorban annak köszönhető, hogy a kották a mai napig kizárólag autográf formában léteznek, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a művek megszólaltatását. Néha el is tűnődöm, hogy mennyi szép muzsikát hallhatnánk, ami páratlan helyet foglalna el akár az egyetemes zenetörténetben is! Ahhoz azonban, hogy ezeket a műveket felébredszük „álmukból”, mindenekelőtt kitartó levéltári munkákra van szükség.

Dolgozatomban megpróbálom a saját kutatási eredményeimet összevetni az eddig ismert Bengraf-képpel. A témában elmélyülve talán sikerül egy pontosabb képet alkotni egy méltatlanul elfeledett Magyarországon élő komponistáról, aki a maga korában elismert szerzőnek számított és műveit még évtizedeken keresztül játszották a magyar templomokban, sőt, műveire nagy kereslet is volt. Dobszay László a Magyar Zenetörténet című könyvében Bengrafot egy méltatlanul elfeledett, kutatásra érdemes szerzőként értékeli. Én a kutatásaim alapján egyetértek a professzor állításával, úgy gondolom, hogy a komponista valóban a magyar egyházzene történet korszakos jelentőségű komponistája volt. Több, igen értékes, kuriózum zeneműve maradt fenn, – kiváltképpen Veszprémben és Budapesten –, melyek méltó kincsei lehetnének újra az egyházzenei gyakorlatnak, tehát kevés kivétellel mind a musica sacra szempontjaira, mind a terjedelemre nézve könnyedén beilleszthetők lennének az új, megváltozott liturgikus gyakorlatba is.

Joseph Bengraffal körülbelül négy éve foglalkozom, úgy találkoztam a nevével, hogy – magam is vonós zenész lévén – érdeklődtem a korszak vonósnégyes irodalma után, majd rátaláltam rövidesen a *Musicalia Danubiana* 6. kötetére, melyet Dr. Sas Ágnes írt. A kiadvány hat, Keszthelyen fennmaradt Bengraf vonósnégyessel foglalkozik. Eleinte nem tulajdonítottam nagy jelentőséget a szerzőnek, majd később az interneten utána nézve felvételeket találtam pár egyházzenei alkotásáról. A művek megkapó szépsége egyre inkább felkeltette az érdeklődésemet a szerző iránt és elkezdtem felkutatni a fennmaradt darabokat. Később egyházzene szakos hallgatóként kapcsolatba kerültem a veszprémi Székesegyházi Kottatár kincseivel, ahol rövidesen rábukkantam a Dr. Sas Ágnes által hivatkozott Bengraf misekompozíciókra. A művek olyannyira megtetszettek, hogy pár héten belül digitalizáltam a szólamkottákat és elkészítettem a modern partitúrákat.

Szubjektíven tehát azért is foglalkozom a témával, mert Bengraf elsősorban nem világi, hanem egyházi muzsikus volt, így személye közel áll hozzám. Muzsikájának könnyed eleganciája, közérthetősége, letisztult formavilága különlegesen szép színfoltja a magyar egyházzenenek.

Dolgozatomban kiemelten foglalkozok Bengraf két teljesen épen, hiánytalanul fennmaradt *Te Deum* kompozíciójával, valamint egy váratlanul, újonnan felfedezett harmadik *Te Deum* alkotásával. Kitérek arra, hogy a két fennmaradt *Te Deum*-ról, és különösen a harmadikról az eddig megjelent szakirodalmak nem tettek egyértelmű megkülönböztetést. Kutatásaim során sikerült kiderítenem, hogy a hazánkban fennmaradt két *Te Deum*, két teljesen különböző mű. Ezt a megállapítást a soron következő fejezetekben az eredeti források bemutatásával fogom bizonyítani. Az első fejezetekben emellett szeretnék főképpen a hazai forráskutatásaim eredményeiről beszélni, illetve a szerzőt behelyezni a korszakba és feltárni a körülményeket melyek között Joseph Bengraf élt és alkotott.

II. JOSEPH BENGRAF PESTI TEVÉKENYSÉGÉNEK BEMUTATÁSA

II.1. Fontosabb életrajzi momentumok

II.1.1. A szerző Magyarországra érkezése

Johann Joseph Bengraf a würzburgi püspökséghez tartozó Neustadt in der Saale-ban született 1745. július 20-án. Apja, Johann Michael Bengraf ebben a nagymúltú kereskedővárosban működött, mint Thurmmeister.¹ A zeneszerző fiatal koráról, tanulmányairól nincsenek adataink, német nyelvterületen való tartózkodására néhány művének kiadása, illetve említése alapján következtethetünk. A szakirodalom szerint a tanulmányok és egzisztencia-teremtési kísérletek, esetleg német egyházi szolgálat után 1784-ben, vagy nem sokkal korábban kerülhetett Pestre, ahol magának állást, műveinek kiadót talált.²

Bengraf pályáját a Monarchia területén kezdhette, hiszen Kloster-Einsiedeln-ban és Pozsonyban is megtaláljuk kompozícióinak másolatait. Mivel bizonyíthatóan kapcsolatba került a bécsi Johann Traeg kottamásoló céggel,³ feltételezhetjük azt is, hogy nagy valószínűséggel Bécsen keresztül érkezhetett a mai Magyarország területére.

A Magyarországra való érkezésének pontos dátumát azonban a kutatásaim során nem tudtam egyértelműen meghatározni. Hiszen egy 1778-as datálású misekompozíciót őriz az esztergomi Főszékesegyházi Kottatár,⁴ ezzel szemben viszont az eddig legkorábbinak vélt miséje 1779-ben, feltehetően nem Magyarországon keletkezett, mivel ma Einsiedelnben őrzik, oda pedig Ottobeurenből került.⁵ A legkorábbra datálható műve azonban az Esz-dúr „O sacrum convivium” kezdetű Úrnapi motetta (1777/78. március 26.), amelyet Bengraf jelentősnek ítélt meg, hiszen magával hozta a mű másolatát Pestre. Az alkotás jelenleg Berlinben található, de egy másolata szerepel az 1791-es inventáriumban, amely azóta elveszett vagy megsemmisült.⁶ A kották datálásai alapján tehát csak körülbelül tudjuk

¹ A toronymester (Thurmmeister) a toronyzenészek vezetője, felügyelője volt, akit a város vezetősége gondos válogatás után választott ki. Feladata volt a toronyzenészek válogatása és felfogadása az utánpótlás képzése, a helyettesítők felügyelete. A cím magas javadalmazással járt. Lásd: Bárdos Kornél, Sopron zenéje a 16.-18. században, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

² Musicalia Danubiana, 6. kötet, Joseph Bengraf (1745-1791), Six quartets, szerző: Dr. Sas Ágnes, Budapest, 1986.; 5. és 6. oldal. A továbbiakban: „Mus. Dan. 6. kötet.”

³ Magyarországi Zenei Ritkaságok 1740-1840 CD kiadvány, Erdődy Kamarazenekar, Erdődy Edition, Budapest, EECD-001, CD műsorkísérő, Joseph Bengraf szócikk.

⁴ Esztergomi Főszékesegyházi Kottatár, „Missa in F-dur”, jelzetszám: M.sol.150., 1778. május 25.

⁵ Einsiedeln, Musikbibliothek, „Missa in a-moll” Th. 399, 4. (Ms.3432)

⁶ Ma a berlini Staatsbibliothek-ban őrzik, mint az első fennmaradt autográf Bengraf kottát. Kirchenkompositionen, Mus.ms.30 102.

meghatározni, hogy Bengraf legkorábban az 1770-es évek második felében érkezhetett Magyarországra. A szerző külföldön található kottáiról a RISM katalógusban találhatunk további információkat.

A szerző első hazai alkalmazásairól a szakirodalom két pontot említ. Kezdetben Széchényi Ferenc gróf (1754-1820) családjánál zenemester, majd Battyhány József esztergomi érsek (1727-1799) pesti palotájában muzsikus volt.⁷ Az adatokból sok mindenre következtethetünk, azonban a téma részletesebb kifejtésére a dolgozat keretei nem adnak lehetőséget.

II.1.2. A pesti évek és a korai halál

1748. június 24-én pályázta meg Bengraf a pesti Plébániatemplom regens chori állását. Ezt minden nehézség nélkül elnyerte, mivel ismert szerző volt a városban: ugyanazon év során már megjelentek művei a Weingang és Köpf kottakiadó cégeknél.

Végleges letelepedését elősegítette, hogy 1748. decemberében feleségül vette Ignaz Kuttig, német kántor húszéves lányát, Theresia-t. Házasságukból négy gyermek született; Rosina, Carolina és Paulus korán meghaltak, de az 1788-ban született Josepha Theresiáról még 1798-as adat is van a levéltári anyagban. Levéltári adatok azt bizonyítják, hogy a család szerény körülmények között élt, a hagyatéki leltár az ingóságokon, kevésszámú értéktárgyon kívül egy klaviert és egy hegedűt sorol fel, így egyértelműsíthető, hogy Bengraf mindkét hangszeren játszott. A család a város által biztosított szolgálati lakásban élt, melyet Bengraf 46 éves korában, 1791. június 4-én bekövetkezett halála után özvegye az itteni szokásoknak megfelelően még egy ideig használhatott.⁸

II.2. Joseph Bengraf regens chori működése a pesti Plébániatemplomban (1784-1791):

Bengraf életében talán az egyik legfontosabb dátum a 1748-ban megpályázott regens chori állás elnyerése. A mai Belvárosi Plébániatemplom a XVIII – XIX. században a többi pesti templom főtemploma és emellett az egyházi zene központja, valamint úgynevezett kegyúri templom volt. Zenészeit részben a város, részben a templom tartotta el. A fizetett zene- és énekkari tagok templomi állásával kapcsolatos hivatali ügyeket a városi tanács

⁷ M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 39. oldal, 'Bengraf' szócikk.

⁸ Mus.Dan. 6. kötet, 6. oldal.

intézte, mely fontosabb vitákban meghallgatta a városi polgárság véleményét is. Utóbbi öntudatosan állt ki az egyházi zene támogatása mellett.⁹

A templom kibontakozó zenei élete Bengraf kinevezésekor teljeseedett ki először. A pozíciót sajnos csak mindössze hét évig, 1784-től 1791-ig bekövetkezett haláláig töltötte be. Utódként Michael Rainert nevezték ki, aki többször megemlítette és méltatta a városi tanácshoz írt kérvényeiben elődje zenei igényességét. Továbbá Rainer javasolta a hátrahagyott Bengraf művek megvásárlását is, mivel ilyen darabokra a templom zenei együttesének nagy szüksége volt.¹⁰ Bengraf műveit más pesti templomokban is játszották (például a szervitáknál), de Tatán, Veszprémben és Trencsénben is maradtak fent kompozíciói.¹¹

Bengrafnak meg kellett küzdeni a zenei élet beindításáért, ugyanis hivatalba lépésekor szomorú állapotokat tapasztalt és rögzített az 1786. áprilisi kimutatásban.¹² Az állapotokról Sas Ágnes tanulmányában rendkívül reális képet rajzol. Ebből szeretném kiemelni a hangszerekre vonatkozó adatokat:

„A templom kórusán a következő hangszereket vette számba: 1 pedál nélküli orgona, 1 pozitív, 7 hegedű, 2 brácsa, 2 bassetl (violoncello), 2 bőgő. A rossz állapotban lévő fúvós hangszerek a várostoronyban voltak: 10 nagyon régi trombita, 5 vadászkürt (ebből 3 meglehetősen öreg), 4 harsona – és további 3 régi, nagyon rossz harsona, 1 pár timpani, 2 ’nyomorúságos’ fagott, és 2 régi, törött oboa.”

A fúvós hangszerek rossz állapotát az magyarázza, hogy 1757 körül megszűnt a toronyzene.¹³ Bengraf első karnagyi lépései között volt a hangszerjavítás ügyének előterjesztése, melyet már hivatalba lépése évében megtett. A nyomtatott és írott kottákat kevésnek találta, már ekkor számos kompozícióját a templomnak ajándékozta.¹⁴

1786-ban a templomból ellopott két hegedű pótlását kérvényezte, de csak egy hangszer vásárlását engedélyezték. 1791 tavaszán újabb hangszereket vásárolt és az orgona javíttatását kérvényezte.

Bengraf hét éve alatt a templom zenei fénykorát élte. Még halála után negyven évvel is a kóruson játszott művek egyharmada az ő kompozíciói voltak. Életében a templom kottatárát jelentősen bővítette nem csak saját, de kortárs szerzők műveivel is, mint Ignaz Kunath (?-

⁹ Horváth Ágnes, A pesti főtemplom zenéje a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében 1839-1871, DLA disszertáció, Budapest, 2012., 41-42. oldal. A továbbiakban: Horváth Á. dissz.

¹⁰ Mus.Dan. 6. kötet, 7. oldal.

¹¹ A Trencsénben fennmaradt c-moll Libera me ma a nyitrai Állami Levéltárban található, jelzetszám: Trencin HSJP-260, illetve a Tantom ergo jelenleg a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Intézet zeneműtárában található. Jelzetszám: Mus.XIII.113.

¹² Fővárosi Levéltár IV. 1202/cc, Testam. a. m. 464.

¹³ Isoz Kálmán, Buda és Pest zenei művelődése 1686-1873, Budapest 1926, 73-101. oldal.

¹⁴ Mus. Dan. 6. kötet, 6. oldal.

1751?), Franz Anton Novotni (1750-1806) és Anton Zimmermann (1741-1781) műveivel. Ezen művek jól tanúskodnak arról, hogy a XVIII. századi templomi muzsikálásra főleg a bécsi orientáció volt a jellemző, az ottani divatos szerzők művei kerültek előadásra.¹⁵

A Bengraf korabeli zenei együttesről annyit tudunk, amennyit utóda, Michael Rainer egy 1794-es városi tanácshoz írt kérvényében találunk. Amíg Bengrafnak csak kisebb számú együttes (5-7 zenész és 4-5 énekes) állt a rendelkezésére, addig Rainer korára már a korban átlagosnak számító 14 főre bővült a zenekar és a kórus (10 zenész és 4 énekes). Ez a szerény létszám még mindig kisegítők közreműködését igényelte, főleg a zenekaros misék megszólaltatásakor.¹⁶

Rainer karnagy működésének vége nem állapítható meg, de közel három évtizedes működése alatt élő gyakorlattá tette azt, amit Bengraf elkezdett: a karnagy előd kompozícióinak gyakori előadása mellett a felcsendülő művek kiválasztásában is szem előtt tartotta az előde által képviselt ízlés követelményeit, ezáltal a főtemplom zenei életének színvonalát hosszú időre biztosította.¹⁷

¹⁵ Horváth Á. dissz., 43. oldal.

¹⁶ u.o.

¹⁷ u.o., 47. oldal.

III. XVIII. SZÁZADI EGYHÁZZENEI KÖRKÉP MAGYARORSZÁGON

III.1. Az egyházzene helyzete a XVIII. századi Magyarországon

A XVIII. századi Magyarország területén több neves egyházi zeneszerző tevékenykedett. A korszakra jellemző, hogy a templomi muzsika repertoárkincse nagyban függött a német és osztrák gyakorlattól.¹⁸ Ezt legjobban a városi templomokban fennmaradt 'zenei naplók' bizonyítják, melyek talán egyik legszebb hazai példája a veszprémi Elenchus.¹⁹ Ahhoz, hogy megértsük Bengraf jelentőségét, ki kell térni a Monarchia területén uralkodó németes ízlésvilágra, meg kell ismerni a kortársakat és azok jelentős alkotásait, valamint a főbb városok templomainak jelentős egyházzenesz egyéniségeit.

Az elmúlt évtizedekben több tanulmány látott napvilágot különböző hazai zenetudósok, kutatók tollából a korszak Dunai Monarchia területén élő zeneszerzők munkásságának feltérképezésére. Alapvetően a korszak zenéje egy „fehér foltja” a magyar zenetörténetnek, beleértve az egyházi zenét is. A közelmúltban több fővárosi és vidéki zenekar is készített CD felvételeket, melyekből azonnal azt a következtetést tudjuk levonni, hogy voltaképpen nagyon sok szép, még „szunnyadó” zenemű lapul a történelmi kottatáraink polcain. A dolgozat méretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen bemutassam és elemezzem a különböző városok templomainak XVIII. századi zenekultúráját, de megpróbálok egy átfogó képet rajzolni, hogy szemléltessem azon kiemelkedő egyházi szerzők munkásságát, akik meghatározták a XVIII. század második felének egyházzenejét. Kitérve egy-egy város jelentős egyházzenesz egyéniségére, párhuzamot vonva az ő műveik és Bengraf művei között.

Elsőként a korszak egyházzenejét meghatározó politikai és egyházi tényezőkkel szeretnék foglalkozni.

A korszak egyházzenei gyakorlatának alakulását nagymértékben befolyásolta a XVI. században megjelent új zenei műfaj, az opera. Ennek elemei, a különböző áriák, a különböző felállású szólótételek és a kórustételek jellege, szerkezete rövid időn belül jelentkezett az egyházzeneben is. A barokk zenében, Monteverditől kezdve a szerzők egyre jobban törekedtek arra, hogy a liturgikus szövegek által kiváltott érzéseket is hasonló szenvedélyességgel ábrázolják, mint a világi alkotásokban. Ez a törekvés tovább élt a barokk stílusirányzataiban és a klasszicizmus zenei gyakorlatában. Fontos továbbá azt is

¹⁸ Horváth Á. dissz., 43. oldal.

¹⁹ Elenchus productionum figuralium in choro cathedralis ecclesiae Wesprimiensis susceptus per Jos. Höpler Bassistam eiusdem chori. Anno 1825. (Megtalálható külön jelzet nélkül a kottatárban.)

megemlíteni, hogy a korszakban különösen a hazai vidéki városokban a műzene élvezetére – egy két színházi lehetőséget leszámítva – kizárólag a templomok adtak lehetőséget.²⁰

A XVII. század végének új divatjává vált a hangszeres egyházi zene, amelyet kezdetben csak az udvari és a nagyobb templomok ünnepélyes eseményein alkalmaztak, de a későbbiekben a kisebb városi, sőt falusi templomokban is visszaszorította a kórusokban a vokális egyházi zenét. Ez az a korszak, amikor a gregorián hanyatlani kezdett a templomi gyakorlatban, helyét átvette kezdetben a gregoriánnum polifónikus, a capella feldolgozása, valamint a későbbiekben az instrumentális, figurális feldolgozás.

A XVIII. század első fele a virágzó barokkhoz tartozott, amely az újonnan megjelent preklasszikus irányzatok szellemiségét is már magában hordozta.²¹ Az egyházi zenét is a túláradó, érzelmileg hangsúlyozott vallásosság, a „majestas Dominihez” illő felfokozott pompa és felséges emelkedettség jellemezte. Azonban a század közepén – részben a felvilágosodás hatása miatt – egyszerűsíteni kívánták a liturgia rendjét és a zenéjét, hangsúlyozva, hogy minél egyszerűbb a zene, annál jobban megfelel a keresztény alázatnak és áhítatnak. 1749. február 19-én XIV. Benedek pápa *Annus qui* kezdetű enciklikájában az istentisztelet céljára mindenekelőtt a gregorián gyakorlatot ajánlotta. Amennyiben a liturgia zenéje kísérettel ellátott többszólamú („figuraliter”) volt, a legszigorúbb alapelvként a „nihil profanum”²² követelményt írták elő. Az orgona mellett csak a vonósokat és a fagottot engedélyezték. Tilos volt minden, a „színházi zenében” használt hangszer alkalmazása, különösen a dob, a kürt, a trombita, az oboa, a fuvola és az ehhez hasonló instrumentumok használata. 1754-ben Ausztria területén megtiltották a liturgia keretében a dob és a trombiták alkalmazását. Előrevetítem, hogy eme rendelkezéseket nem vették figyelembe, mivel a tiltás ellenére az egyházi zeneszerzők sorra komponálták a pazarabbnál pazarabb, gazdag vonóskari figurációval ellátott misekompozíciókat, nem beszélve a fúvós hangszerek széleskörű alkalmazásáról. Elég, ha legszemléletesebb példának felhozzuk Mozart salzburgi éve alatt írt misekompozícióit; az oboák, trombiták, kürtök és a timpani használata szinte nélkülözhetetlen.²³ Az osztrák minta rendkívül divatos volt hazánk városainak templomi muzsikájában a XVIII. század második felétől, körülbelül a következő század közepéig. Ezt még a romantikus muzsika rohamos terjedése sem tudta meggátolni, hiszen a zenei naplók

²⁰ M. Tóth Antal, Újra hallom szép szavát, Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig, 19. oldal.

²¹ A XVIII. században megjelent stílusirányzatokról bővebb információkat találunk: Kárpáti János, Muzsikáló Zenetörténet II. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest, 1965., 11-41. oldal.

²² „semmiféle világi”

²³ Például: Mozart: KV.167. jegyzékszámú C-dúr miseje; „Missa in honorem Sanctissimae Trinitatis”

kitűnik, hogy a divatos klasszikus szerzők műveit haláluk után akár fél évszázadig is repertoáron tartották, akárcsak Bengraf esetében.²⁴

Tehát a tiltások ellenére egész Európában, így Magyarországon is – főleg a Felvidéken, Erdélyben és a Dunántúlon – rohamosan terjedt a hangszeres együttesel kísért úgynevezett figurális egyházi muzsika. A II. fejezetben már kitértem a Bengraf korabeli szerzők bécsi orientációjára valamint arra is, hogy a hazai templomi zenélési gyakorlatban a „bécsi minta” volt jellemző. Itt nem szabad megfeledkezni egy fontos stílus, vagy inkább zenei formanyelv kialakulásáról, ami kifejezetten a Dunai Monarchiák területén volt jellemző. A figurális zenélésnek, legyen az vokális-hangszeres egyházi vagy világi alkotás, mindet az úgynevezett Imperialstil jellemzett.²⁵ Ez körülbelül annyit jelent, hogy a kompozíciókban megtaláljuk a vonóskarban a „rauschende Violinen a la Reutter” passzusokat, a fényes hangzásvilágot, amit a fúvósok (főként trombiták „clarino-k”, kürtök, oboák) és a timpani alkalmazásával értek el, illetve hozzátartozik még a kórus jubiláló, homofón szerkesztésmódja. Bengraf művei között is találunk erre jó példát, a „Laetamini Domino in iustitiae” kezdetű offertoriuma egyik legjelentősebb alkotása.

III.2. A templomi zenei szolgálat gyakorlata

A nagyobb plébániatemplomokban és a püspöki székesegyházakban hivatásos zenészekből álló ének- és zenekarok jöttek létre, amelyek élén jól képzett, mondhatni európai műveltségű, többnyire zeneszerzőként is működő karmesterek, regens chorik álltak. Az ő munkájukat az úgynevezett succentorok²⁶ segítették, akik a kórus betanításáért voltak felelősek, esetleg orgonával kísérték a liturgiát, vagy a figurális alkotásokat. A zenekarokat szükség szerint kiegészítették az adott városban élő műkedvelő muzsikussal. A kórust karkáplánok és hivatásos karénekesek (choralisták), illetve fiú énekesek (diszkantisták, altisták) alkották. Azonban a hétköznapi gyakorlat szinte sehol sem volt ennyire ideális. Ezek az együttesek már alkalmasak voltak nagyobb apparátust igénylő művek bemutatására, kezdetben a kismesterek műveit adták elő, majd a század végére a nagyobb mesterek művei is sorra kerültek.

²⁴ Lásd a kifejtést a IV. fejezetben.

²⁵ Mus. Dan. 19. kötet, (Istvánffy Benedek – Offertories, Saint Benedict Mass), IX. oldal.

²⁶ <http://www.magyarzenetortenet.hu/de/de01.html>, megtekintve: 2014. november 10., 'succentor' címszónál. „A középkorban a zene, zenetanítás, liturgia dolgaiért felelős egyházi férfi; később hivatali méltóság, akinek felügyelete alatt zenei feladatait a succentor (=subcantor, alkántor) veszi át; kisebb helyeken továbbra is a cantor a templomi zenét ellátó személy; a XVII. század óta a nép énekét vezető és orgonával kísérő, általában világi zenész.

A misekompozíciókon kívül a legkedveltebb templomi zenei műfajok voltak: a vesperások, a litániák és az egyéb, nagyszabású, akár reprezentatív egyházzenei műfajok, az offertorium, a graduale, a templomi áriák, a Te Deumok, és az időszakai Mária-antifónák.

II. József uralkodása alatt (1780-1790) dekrétumokkal szabályozta a szertartások rendjét. Az egyházzenét érintő rendeleteket is rendszerint figyelmet kívül hagyták, sőt egyes helyeken tiltakoztak ellenük. Például az 1761-től bécsi érsekké kinevezett korábbi váci püspök, Migazzi Kristóf (1714-1803) a pompás főpapi zenés nagymisék elmaradása ellen opponált, arra hivatkozva, hogy „az Istent megilleti a legmagasabb szintű művészet”.²⁷

A XVIII. századi figurális egyházzene korszakát végül 1816-tól kezdve a cecilianista egyházzenei mozgalom megreformálta meg.²⁸ A reform természetesen nem egyik napról a másikra következett be, Veszprémben egészen a XIX. század végéig élő gyakorlat volt a figurális egyházzene.

III.3. „Muzsikáló” városaink jelentős egyéniségei

Hazánk zenetörténetének e tárgyalt korszaka a közelmúltig szinte a homályba veszett. Városaink zenei életéről talán a legszebb és legjobb elemző munkái Bárdos Kornél készítette, ezek alapján a korszak iránt érdeklődő olvasó remek képet kaphat hazánk – főleg – templomi zenei gyakorlatáról.²⁹

A törökök után az egyházzenei élet beindítása hatalmas kihívást jelentett a kor zenésze számára. A püspökségeket újra kellett élesztetni, nem csak szervezetileg, hanem zeneileg is. A különböző püspökségek közül talán egyedül Győr volt az, ahol az egyházzene a törökök fenyegetésétől kezdve, az ország szétdarabolódásán át, a kiűzésig egységes, folytatódó képet mutat. Sajnos ezt nem mondhatjuk el például Pécs zenei gyakorlatáról, ahol a „semiből” kellett újra építeni mindent. Az alábbiakban sorra veszem azokat a városokat, melyek a XVIII. század legnagyobb hazánkban működő egyházzeneszeinek adtak otthont.

Győr:

Talán az egyik leggazdagabb zenei hagyományokkal rendelkező városunk Veszprém és Pest-Buda mellett. Szinte lehetetlen kiemelni azt a legfontosabb zeneszerzőt, akinek a műveit játszották a városban. A székesegyház zenei életének fénykora Győr város az e korabeli

²⁷ M. Tóth Antal, Corde Aperto – Az egyházzenei gyakorlat alakulása a 16-19. században, 162., 163. oldal.

²⁸ M. Tóth Antal, Corde Aperto – Az egyházzenei gyakorlat alakulása a 16-19. században, 163. oldal; „A megújulás születésnapjának tekintik 1816 nagypéntekjét, amikor a müncheni dóm kórusán Caspar Ett (1788-1847) vezetésével előadták Gregorio Allegri (1582-1652) kilencszólamú Miserere zsoltárát.”

²⁹ Dobszay László, Magyar zenetörténet, 204. oldal.

legjelentősebb egyéniségéhez, „pompakedvelő” Zichy Ferenc püspök (1701-1783) nevéhez köthető. Püspöki regnálása alatt magyar zenetörténetünk egyik legméltatlanabbul elfeledett komponistája, Istvánffy Benedek (1733-1778) alkotott. Művei mára a Musicalia Danubiana sorozat gondozásában bárki számára modern partitúra formájában elérhetőek. Az elmúlt években az összes művét tudomásom szerint sikerült hanglezemre venni. Fennmaradt darabjai között 2 nagy misekompozíciót és egy Gloria misetételt találunk, himnuszfeldolgozásai és kiváltképpen a nagy lélegzetvételű offertorium kompozíciói a korai klasszicizmus jelentős, páratlan alkotásai hazánkban. Ugyan első zeneszerzői korszakában jelentős barokk stílusú művekkel találkozunk, kontrapunktikus biztonságuk, virtuóz hangszerelésük, üde, ugyanakkor fényes hangzásuk valószínűleg nem csak a szerző egyéni képességeit dicsérik, hanem azt a zenei környezetet is, amelyben ő felnevelkedett.³⁰ Művei között feltétlen említése méltó a püspök aranymiséjére (1774) írt C-dúr Szent Dorottya mise, mely bármelyik másik német származású kortárs zeneszerző missa solemnisével vetekszik.

Pécs:

A város újjáépítése és a zenészek betelepítése Nesselrode Vilmos püspök (†1732) munkásságához fűződik. A zenei élet azonban Klimó György püspök (1710-1777) alatt kezdődött meg. A város első nagy egyházzenesz egyénisége Deppisch Bálint (†1782), majd művészetének továbbvivője a századfordulón Novotny Ferenc (1750-1806) volt, akinek kompozícióit még Bécsben is játszották. Mindkettejük kéziratok művei megtalálhatóak a pécsi székesegyházi kottatárban, de Novotni művei oly népszerűek voltak, hogy a veszprémi, győri székesegyházi kottatárak és az Országos Széchenyi Könyvtár is őriz korabeli autográf másolatokat. Novotni misekompozíciói „naiv” rokokó dallamosságukkal üde színfoltot jelentenek a korszak miseirodalmában.³¹ A két szerző művei a mai napi kiadatlanok, Deppisch Bálint pár szerzeményét a Musicalia Danubiana megjelentette.³² Novotni D-dúr Missa brevisének Sanctus tételéről Szefcsik Zsolt és az Erdődy Kamarazenekar 1999-ben felvételt készített.³³

³⁰ Dobszay László, Magyar zenetörténet, 206. oldal.

³¹ Műveiről és életéről lásd bővebben: M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 157. oldal, „Novotni” szócikknél.

³² Mus.Dan. 11. kötet; Deppisch, Valentin: Te Deum-Magnificat-Vesperae de confessore. Sas Ágnes, 1990.

³³ CD kiadvány, Erdődy Edition, Budapest, EECD-001, 1999.

Pozsony:

A felsorolásban a mára hazánk területén kívül eső Pozsony korabeli zenei életének meghatározó alakjairól is szót kell ejtenünk. Batthyány József (Félix János Nepomuk Ádám) esztergomi hercegprímás (1727-1799) és pozsonyi prépost kedvelt tartózkodási helye volt Pozsony. Alatta szolgált a sziléziai származású Zimmermann Antal (1741-1781), aki a Szent Márton templom orgonistájaként működött. Számtalan kamarazenei művet és főleg egyházzenet hagyott hátra. Műveit főleg Pozsonyban találjuk, de a veszprémi székesegyházi kottatár is őrzi egy C-dúr szimfóniáját, valamint egy-egy C-dúr Te Deum és Veni Sancte Spiritus kompozícióját.³⁴ Egyházzenei művei hazánkban a mai napig kiadatlanok. Életével és munkásságával a Musicalia Danubiana sorozat rá vonatkozó kötete foglalkozik.³⁵

Veszprém:

A város tárgyalt zenetörténeti korszakát összefoglalni a gazdagsága miatt szinte lehetetlen lenne. M. Tóth Antal munkái komoly eredményeket mutatnak fel, többek között ő foglalkozott a székesegyházi kottatár remekeivel. A vizsgált korszak jeles püspöke Bajzáth József (1720-1802) volt, akinek püspöksége alatt a zenei előadások színvonala jelentősen megjavult. Veszprémben a XVIII. században nem életek nagy egyházi komponisták, inkább rendkívül jó képességű regens chorik működéséről beszélhetünk. Ez alól talán kivétel lehet Linzenpoltz Simon zeneszerző (1752-1797), aki korábban a zágrábi székesegyházban volt succentori alkalmazásban. A veszprémi gyűjteményben 9 saját szerzeménye, offertoriumok, litániák és gradualék maradtak fenn. Kollovratek János regens chori alatt volt succentori alkalmazásban, az énekesfiúk nevelése volt a fő feladata. Személye azért is érdekes, mert többek között egy Istvánffy motetta, a „Rorate caeli” kottáján az ő neve szerepel possessorként.³⁶

Veszprémben e század végén szerezték be a korszak divatos egyházi komponistáinak nagyszámú zeneműveit. A székesegyházi kottatárban ebben az időben megtalálhatóak voltak már Vanhal, Gassmann, Hoffmann, Reutter, Pleyel, Istvánffy, Michael és Joseph Haydn, Aumann, Bengraf, Huber, Novotni, Ryba, Pokorny, Bixi, Schreyer és Zimmermann művei is.

³⁴ M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 246. oldal, „Zimmermann” szócikk.

³⁵ Mus.Dan. 15.kötet; Zimmermann, Anton: XII quintetti. Mezei János, 1996.

³⁶ M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 137. oldal, „Linzenpoltz” szócikk.

Pest-Buda:

Az általam tárgyalt korszakban Joseph Bengraf neve a legmeghatározóbb Pest egyházzenei életében. Bengraf halála után utóda, 1791-től Michael Rainer volt, aki kiteljesítette azt az egyházzenei gyakorlatot, amit Bengraf elkezdett³⁷. Azonban meg kell említeni a korban szintén a fővárosban tevékenykedő Georg Druschetzky (1745-1819) nevét, aki a főváros világi zenéjében alkotott nagyot, szimfóniák kitűnő szerzője. Munkássága már túlmutat Bengraf lehetőségein, miséiben gazdagon használja a fúvós szekciót,³⁸ jóval több műve maradt fenn, mint Bengrafnak.

III.4. Joseph Bengraf jelentősége a korszakban

Bengraf a preklasszikus stílus jó ízlésű, talán mondhatjuk, hogy túlzásoktól és fennkölt operadallamosságtól mentes egyházi zeneszerzője, aki jól ismerte és alkalmazta kora összhangzattanát. Művei a barokk és a bécsi klasszicizmus közötti átmeneti korszakot képviselik. A zenetudomány és az előadóművészet által egyaránt felfedezésre méltó zeneszerzőként említi Dobszay László.³⁹

Stílusában a későbarokk stílusirányzatok dallamosságát idéző, de már a bécsi klasszika formavilágát követő zeneszerzőként tudjuk értékelni, kinek művei már saját korában nagy népszerűségnek örvendtek, halála után pedig hosszú időig meghatározták a templomi repertoárt.

³⁷ Horváth Á. dissz., 47. oldal.

³⁸ Lásd például: C-dúr Missa solemnis, OSZK: Ms.mus. 1607.

³⁹ Dobszay László, Magyar zenetörténet, 213. oldal.

IV. JOSEPH BENGRAF EGYHÁZZENEI KOMPOZÍCIÓI

IV.1. A kompozíciók összessége

Bengraf egyházzenei alkotásainak számát csaknem lehetetlen megállapítani. Hazánkban⁴⁰ ugyan az összes fellelhető forráshely számbavétele és zenei anyagának feldolgozása megtörtént, azonban azt állíthatjuk, hogy művei akár a mai napig is lappanghatnak szinte bárhol az ország területén. A fejezetben kizárólag a hazai forrásokra támaszkodva próbálom összeállítani és rendszerezni Bengraf egyházzenei alkotásait. A teljes munkásságát számba venni a (már) külföldi források nélkül lehetetlen. Ahhoz, hogy a szerző műveinek lajstroma teljes legyen, további kutatások szükségesek. Azonban, ha össze akarjuk állítani a művek jegyzékét, elsősorban a budapesti Belvárosi Plébániatemplom inventáriumait kell megvizsgálnunk, ahol Bengraf élt és dolgozott.

Dr. Sas Ágnes munkájában a Facsimile részben találhatjuk azt a szerző halálának évében kelt, azaz 1791-ből való Specification részletet, amely beszámol Bengraf műveinek lajstromáról.⁴¹ Maga Sas Ágnes a tanulmányban leírja, hogy „még a legóvatosabb összesítéskor is 30 misével, 7 Requiemmel, 32 motettával kell számolnunk”. Nem lehet tudni azonban, hogy a felsorolt művek közül mindegyik az ő kompozíciója vagy a lista az általa összegyűjtött kottákat is tartalmazza.⁴² Szerény véleményem szerint a többi kortárs szerző életművével összevetve, kiváltképpen egy kifejezetten egyházi zeneszerző esetében 30 mise nem feltétlenül túlzó. (Lásd a veszprémi Székesegyházi Kottatárban a Linzben tevékenykedő Johann Baptist Schiedermayer (1779-1840) 16 miséjének autográf anyagát őrzik.⁴³ Vajon hány miséje lehet még ezen kívül más területeken, melyek nem egyeznek meg a veszprémi anyaggal?)

Az 1791-es inventárium a következő műveket sorolja fel:

„1 Missa minor in F, 1 Missa pro Hebdomade majori, 1 Requiem in Gb, 16 Tantum ergo, 24 Gradualia, 12 Alleluja pro Graduali, 32 Motetta – Offertoria, 4 Veni Sancte Spiritus, 4 Te Deum laudamus, 1 motetta pro Festo Corp. Chr., 6 Libera me, 1 Vespera, 2 Litania, 4 Alma redemptoris, 3 Ave Regina, 3 Regina coeli, 7 Salve Regina, 2 Rorate caeli, Hymni plures”

⁴⁰ Értsd: a jelenlegi Magyarország.

⁴¹ Mus.Dan.6. kötet, 53. oldal – képrészlet.

⁴² Mus.Dan.6. kötet, 7. oldal, 2.-3. bekezdés.

⁴³ M.Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18. 19. századi zenéje, 195. oldal, 'Schiedermayer' szócikk.

Bengraf hagyatéki jegyzéke az alábbi műveket tartalmazza:⁴⁴

„30 Messen, 7 Requiem, 12 Motetten, 2 Alleluja, 1 Te Deum, 1 Missa pro defunctis, 1 Confitebor, 2 Arien.”

A budapesti Belvárosi Plébániatemplomban a 1839-es, Bräuer Ferenc regens chori által átvett inventárium a következő Bengraf műveket sorolja fel:⁴⁵

„21 mise, 52 vegyes műfajú darab, mint: Offertorium, Graduale, Motetta, Aria, 8 Requiem, 4 Libera me, 4 Te Deum laudamus, 5 Veni Sancte Spiritus, 7 Regina Caeli, 7 Salve Regina, 2 Pange lingua, 4 Tantum ergo”

A jegyzék egyértelműen bizonyítja, hogy 1839-ig a templom kottatárában megtalálhatóak voltak ezek a művek. Sajnos a későbbi évtizedekben a Bengraf kottát megsemmisültek. Ma csupán egyetlen alkotás, egy C-dúr Te Deum található az eredeti helyén, továbbá a templom tulajdonát képezte, de ma már az Országos Széchényi Könyvtárban található 2 Libera me⁴⁶ és a Laetamini in Domino et exsultate justi c. offertorium⁴⁷.

A fennmaradt jegyzékek, mint láthattuk, eltérő számadatokról tanúskodnak. Azonban a legrealisabb képet mégis a Bräuer-féle inventárium adhatja meg. Bengraf regens chori utóda, Michael Rainer az általa összeállított hagyatéki jegyzékben véleményem szerint olyan műveket sorolhatott fel, melyek Bengraf saját kezelésű kottái voltak és nem őrizhették azokat a templomi kottatárban, ezért lehet a feltűnően nagy eltérés az utóbbi kettő jegyzék között. Hogy a későbbiekben Rainer ezeket a kottákat esetleg beolvastotta a templomi gyűjteménybe, vagy mi volt a további sorsuk, nem tudhatjuk.

IV.2. A kották lelőhelyei

Ami Bengraf műveinek további utóéletét illeti, sajnos azt kell mondanunk, hogy elvesztek. A fent említett huszonegy miséből mindösszesen az eddig ismert hét helyett hazánk területén kilenc maradt fenn a kutatásaim alapján. Az eddig ismert hét a veszprémi székesegyházi kottatárában, valamint kettő az esztergomi Főszékesegyházi Kottatárban. Utóbbiakról az alábbiakban részletesebben írok. A forrásanyagok tekintetében kiemelt helyet képvisel Veszprém, ezért célszerűnek láttam a budapesti források mellett ennek is egy külön fejezetrészt szentelni.

⁴⁴ Mus.Dan.6. kötet, 7. oldal.

⁴⁵ Horváth Á. dissz. 349. oldaltól.

⁴⁶ Ms.Mus.IV.1051. - OSZK

⁴⁷ Ms.Mus.IV.905. - OSZK

Tata és Székesfehérvár:

Két kevésbé jelentős forráslelőhely Tata és Székesfehérvár. E két helyen Bengrafnak csak kisebb egyházzenei kompozícióiról találunk korabeli másolatokat. Kutatásaim során kiderült, hogy a két város közül kiemelt Székesfehérvár, hiszen a Veszprémbe őrzött 2 Regina caeli csak részben egyezik meg a Székesfehérváron található két Regina caeli művel. Így gyakorlatilag kizárhatjuk azt a feltevést, hogy veszprémi közvetítéssel érkeztek oda a darabok. Számomra is teljesen meglepő felfedezés volt, hogy voltaképpen Bengrafnak így az inventáriumokban említett 7 Regina caeliből fennmaradt 3 különböző alkotása, továbbá egy ugyanazon D-dúr Regina caeli, de a két városban eltérő vonószenekari figurációval. A székesfehérvári mű jegyzékszám:

1. „2 Regina Caeli” C-dúr/D-dúr; Bárdos:33.⁴⁸, Jelzet: K-127, régi jelzet: I-27.

A tatai források között korabeli másolatban megtaláljuk Bengraf egyetlen Vesperását, mely az országban két helyen, csak Veszprémbe és Tatán maradt fenn. (Továbbá Budapesten is jelzi az inventárium, de ott megsemmisülhetett.) További forrás a „Sacrificate sacrificium iustitiae” c. motettája, valamint 4 kisebb, számozott basszussal ellátott kis motetta, melyek szintén fennmaradtak veszprémi másolatokban is. A tati források alapján arra a következtetésre jutottam, hogy már Bengraf korában, de halála után biztosan ezeket a műveket továbbra is játszották. A veszprémi Elenchus⁴⁹ alapján bebizonyítható, hogy a XIX. század közepén is előadták.

1. „Vesperae de Confessore” in C; Bárdos:59⁵⁰, OSZK. Ms.mus.IV.1544.
2. „Sacrificate sacrificium iustitiae” in G; Bárdos:60.⁵¹, OSZK. Ms.mus.IV.1598.
3. „4 Motetti”; Bárdos:61.⁵², OSZK. Ms.mus.IV.1666.

⁴⁸ Bárdos Kornél, Székesfehérvár zenéje 1688-1892, 294. oldal. 33. cikk.

⁴⁹ Úgynevezett „zenei napló”, melynek vezetését 1825-ben Külley János, veszprémi örkanonok rendelt el, amit Höpler József basszista, ugyanazon év augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján kezdett el írni. A napló teljes neve: „Elenchus productionum figuralium in choro cathedralis ecclesiae Wesprimiensis susceptus per Jos: Höpler Bassistam eiusdem chori. Anno 1825.”

⁵⁰ Bárdos Kornél, A tatai Eszterházyak zenéje 1727-1846, 88. oldal, 59-es cikk.

⁵¹ u.o., 60-as cikk.

⁵² u.o., 61-es cikk.

Esztergom:

A Magyar Katolikus Lexikon még további forráshelyként jelöli meg Esztergomot⁵³. Azonban az esztergomi székesegyházi kottatárat a mai napig nem rendszerezték, így az ott található művekről a RISM katalógusból értesültem. Két, a mai napig ismeretlen misekompozíció autográf kottájára leltem rá a katalógus alapján.

1. Missa in F-dur; M.sol.150. – Apparátusa: SATB, vl.1, vl.2., org. A kotta 1778. május 25.-re van datálva.⁵⁴
2. Missa in C-dur; M.sol.157. – Apparátusa: SATB, vl.1, vl.2., 2cl., org et vlne. A kotta 1790 körüli másolat, a S szólam hiányzik!⁵⁵

IV.3. A budapesti források

Az Országos Széchényi Könyvtárban kilenc műnek találhatjuk meg a korabeli kéziratát. Ezeket sorra véve:

1. **2 Libera me in a-moll**; Ms.mus.IV.1051. – mindkét múnél a Basso szólam hiányzik. Ennél a múnél azonban ki kell térni három nem elhanyagolható kottalapra. A szólamkották között találunk három olyan lapot, mely nem illeszkedik be a két Libera me kompozícióba.
 - Az egyik egy félbevágott címlap, melyet Bengraf szintén a Belvárosi Templom kórusának írt, feltehetőleg egy mára elveszett F-dúr miséjének a címlapja lehetett. Ezt onnan tudjuk, hogy címlap alján egy pici incipit sor található, „Kyrie” felirattal, valamint Bengraf van a lapon auctorként feltüntetve.
 - A következő lapon egy No. II.-es feliratú Alt szólamkottát látunk, dupla sraffozással áthúzva. Egy mára szintén elveszett Esz-dúr/c-moll Requiem alt szólamának első tétele van rájegyezve végig.
 - A harmadik különálló lapon pedig egy jellegzetes vonós, hegedű figurációt láthatunk, sűrűn átsraffozva, felirat nélkül. Szintén egy elveszett mű hegedűszólamához tartozhat.

⁵³ Bengraf József (Neustadt in der Saale, 1745. júl. 20.-Pest, 1791. jún. 4.): zeneszerző, karnagy. - No-i életéről és működéséről nincs adatunk. 1784 k. került Pestre, s lett a Belvárosi tp. karnagya és organistája. Főleg egyh. műveket írt (30 mise, 7 requiem, 12 motetta, 2 Alleluja), az esztergomi és a veszprémi szegyh-ban megvannak. Felkérésre művet írt 1791: a pesti ev. imaház ünnepére. V.V. - M.R.Brockhaus I:174.

⁵⁴ <http://www.rism.info/en/service/opac-search.html>, megtekintve: 2014. november 10.

⁵⁵ u.o.

2. ***Laetamini in Domino et exultate iusti in C***; Ms.mus.IV.905. – teljesen hiánytalan a mű, egyetlen példányban és vélhetőleg eredeti Bengraf kéziratként számon tartott kotta.⁵⁶ Bengraf legnagyobb fennmaradt offertorium kompozíciója.
3. ***Requiem et Libera in C***; Ms.mus.IV.2088. – az egyetlen hiánytalanul fennmaradt requiem kompozíciója Bengrafnak.
4. ***Motetto de Nativitate DNJC***⁵⁷ ***in C***; Ms.mus.IV.2506. – a fennmaradt motetták között az egyetlen három tételesmű. Zenekari preludiummal kezdődik, majd egy tenor recitativo után egy nagyszabású, jubiláló kórustétel zárja a motettát. Műfaját tekintve közelebb áll a kantátákhoz.
5. ***Regina Caeli laetare in C***; Ms.mus.IV.1716. – Töredékes formában alkotás, kizárólag a két hegedű és a violone szólamokat ismerjük. A hegedűszólamok gazdag figurációiból ítélve és a mű terjedelme miatt az összes Regina Caeli kompozíció között a legjelentősebb és legszebb lenne. A hangszeres apparátus az egyik leggazdagabb felállás, melyet Bengraf valaha a műveiben alkalmazott: a címlapon 2 trombita és timpani szólamot is jelöl a négyszólamú vegyeskar mellett.
6. ***Sacrificate, Motetto in G***; Ms.mus.IV.1598. – Bengraf legtöbb helyen fennmaradt műve.
7. ***4 Motetti***; Ms.mus.IV.1666. – Valószínűleg a tatai gyűjteményből kerültek az Országos Széchényi Könyvtár kottatárába. Ebből kettő, a „Cor mundum I.” és a „Sacrificabo Domino” motetták másolata Veszprémbe is megtalálható. Másik kettő, a „Cor mundum II.” és a „Venite procidamus” kizárólag a tatai gyűjteményben maradt fenn.
8. ***Te Deum laudamus in C (No.1.)***; Ms.mus.IV.1259. – Másolati töredék Bengraf Belvárosi Plébániatemplomban található C-dúr Te Deumáról. Csak egy 'canto' szólamot tartalmaz.
9. ***Te Deum laudamus in C No.2.***; Ms.mus.1472. – Hiánytanul fennmaradt rövid, egy tételes Te Deum kompozíció.

IV.4. Az újonnan felfedezett Te Deumok

A budapesti Belvárosi Plébániatemplomban találjuk Bengraf egyik legértékesebb fennmaradt művét, egy C-dúr Te Deum laudamust, amelyről sokáig nem tudtuk, hogy azonos-

⁵⁶ Mus.Dan.6. kötet, 8. oldal.

⁵⁷ „Domini Nostri Jesu Christi”

e az Országos Széchényi Könyvtárban, Ms.mus.1472. jelzetszám alatt őrzött, szintén C-dúr Te Deummal. A két művet összevetve kiderült a kutatásaim alatt, hogy voltaképpen két külön alkotásról beszélünk. A dolgozatomban fő témájában ezt a két Te Deumot mutatom be és elemzem.

Joseph Bengraf nevéhez az inventáriumok alapján négy Te Deum kompozíciót tudnánk társítani. Eddigi ismereteink alapján egyről tudomásunk volt - a pesti Plébániatemplomban őrzötttről -, hiszen CD felvétel is készült róla.⁵⁸ A kutatásom alatt kiderült, hogy a másik Te Deum nem egyezik meg ezzel. Végül a RISM jegyzéket kutatva rátaláltam egy eddig sehol sem említett harmadik, szintén ugyanúgy C-dúr Te Deumra! A RISM katalógus incipit jegyzéke alapján azonnal be tudtam azonosítani a már elkészült modern partitúráim alapján, hogy egy harmadik, eddig nem ismert Te Deumról van szó. E kutatási eredmény bebizonyíthatja, hogy a Bräuer-féle 1839-es inventáriumban foglalt négy mű nem lehet túlzó szám. A három Te Deumban az a közös, hogy mindegyik C-dúrban íródott, mindegyikben van clarino és timpani szólam. Az újonnan felfedezett alkotásban a továbbiakban az a hihetetlenül érdekes és egyedülálló, hogy a négyszólamú kar, a két hegedűszólam, a két clarino és a timpani mellett brácsaszólamot is tartalmaz, ez igen ritka a Bengraf életműben. Ezidáig összesen két olyan műve volt ismeretes, amiben viola szólamot komponált (mindkettő Veszprémben található); az „In te, Domine speravi” és a „Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo” offertoriumokban. A harmadik Te Deumot ma Berlinben, a Staatsbibliothek-ban őrzik, jelzetszáma: Mus.ms.30171.

IV.5. A veszprémi források

Veszprém szerepe a Bengraf kutatásban rendkívül fontos. A székesegyházi kottatár a mai napig őrzi a hazánkban kilencből hét, egyedülálló módon fennmaradt misekompozícióját. Eddig sehol az országban nem leltek további Bengraf misekompozíciókra, de a történelmi Magyarország területéről sem említ a szakirodalom. Viszont nem csak a misekompozíciókban, hanem további műveiben is újat hoz a veszprémi gyűjtemény. Nagyon érdekes maga a tény, hogy Bengraf sosem járt tudomásunk szerint Veszprémben, mégis itt maradt fenn Magyarországon a legtöbb műve. Ez azzal magyarázható, hogy Veszprém ebben az időben, azaz Bengraf korában és halála után, az akkori századfordulón és a korai XIX. században élte az első zenei fénykorát. Veszprém egyházzenei életében meghatározó szerepet játszott Bajzáth József püspök (1720-1802), akinek 1777-es kinevezése után nagyon

⁵⁸ Druschetzky, Missa Solemnis in C, Bengraf Sacred Music, e.a.: Tomkins Énekegyüttes, Weiner-Szász Kamarazenekar, vez.: Dobra János, Hungaroton Classic, Budapest, 1995, HCD-31609

megnőttek a székesegyházban az egyházzenei követelmények, hiszen a püspök Veszprémet a „magyar Salzburggá” akarta tenni.⁵⁹ Veszprém a XVIII. és XIX. században az egyházi és a világi muzsika fellegvárának számított, legalábbis vidéken biztosan.

Bengraf zenekari miséjének kottáját még a XVIII. század végén szerezték be. Ebből kettő kottán (pont a két nagy D-dúr misén – M. 1. cl. 2. és 3.) található meg Kollovratek János neve possessorként, másolóként feltüntetve.⁶⁰

Gyakran előadott művek közé tartoztak, különösen a 3. classis No. 4-es, D-dúr mise, amelyet 1825-től 1848-ig 19 alkalommal mutattak be. Ezen kívül 12 offertoriumának a kottája is megtalálható a kottatárban. Ezek többségét már bőven Bengraf halála után, de 1825 előtt szerezhették be. A D-dúr, vegyeskarra írt „Exultate”, az ugyanilyen hangnemű „In te Domine speravi”, a „Sacrificate” (ami megegyezik a budapesti Sacrificate motettával!), valamint az Esz-dúr „Domine, non sum dignus és a G-dúr Quid retribuam – Calicem salutaris accipiam kezdetű offertorium közül különösen a legutolsót játszották igen gyakran. C-dúr vesperását, mely másik textussal is fennmaradt; (completorium textusra is átírták) igen gyakran, havi 2-3 alkalommal játszották. Például 1827-ben kilencszer, 1828-ban nyolcszor adták elő az Elenchus alapján.⁶¹

- A misekompozíciók:

Bengraf életművének a középpontjában – ha csak a pesti inventáriumokat tekintjük – a legfontosabb helyet a misekompozíciók foglalják el. Rendkívül nagy számuk csak az offertoriumokkal és a gradualékkal vetekszik. Ez azzal is magyarázható, hogy liturgiailag ezeknél a részeknél nyílt lehetőség, vagy inkább idő arra, hogy a szentmise zenei szolgálata akár koncertszerűvé emelkedjen, különösen igaz ez a korszak offertorium kompozícióira.

A Veszprémben őrzött misék szinte alig különböznek egymástól. A hétből alapvetően kettő „lóg ki sorból”, a két nagy D-dúr mise, ezek közül a M.1.cl.2. 'Solemnis' felirattal is el van látva. A többi öt mise felirata minden esetben csak annyi, hogy 'Missa'. Zeneileg a missa brevis kategóriába sorolhatóak. A két nagy D-dúr mise közül a Solemnis mind terjedelmében, mind zenei szerkesztésében felülemelkedik az összes ismert Bengraf kompozíción. Nagyszabású Gloria tétellel, fughetta zárással, három tételre osztott Credoal. Azonban összevetve a kortársak 'missa solemnis' típusú kompozícióval, még mindig azt mondhatjuk, hogy ez is inkább a missa brevis típushoz áll közel. Valószínűsítem, hogy Bengraf életében több hasonló típusú és karakterű misét írt, de azok nem maradtak fenn. Hangszerelésében

⁵⁹ M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 11. oldal.

⁶⁰ u.o.

⁶¹ M. Tóth Antal, Újra hallom szép szavát, 67. oldal.

is szerény apparátust használ, nélkülözi a timpanit, amely egy missa solemnis esetében a korban szinte általános. A szokásosnak mondható négy énekszólamot a templomi trión kívül csak 2 oboa és 2 kürt gazdagítja.⁶²

A missa breviseknél minden esetben a templomi triót vagy 2 trombita vagy 2 kürt egészíti ki, illetve a No. 4-es D-dúr mise esetében basszetkürt szólót ír elő. Szerkezetileg követik a kor szokványos tendenciáját: a hosszú Gloria és Credo tételek szövegét csonkolja a szerző, meglepő módon nem él a politextúra lehetőségével. (Annál inkább a C-dúr vesperásban, ott minden tételnél politextúrát alkalmaz.) A tételek egymással arányosak hosszúságban, a Sanctus tételtől minden esetben le van választva a Benedictus, illetve az Agnus Dei esetében a Dona nobis is. A No. 3-as (I.) g-moll mise Gloria tétele meglepő, kivételes módon orgonaszólót tartalmaz.

- Gradualék, Offertoriumok, Motetták:

A XVIII. században voltak graduale és offertorium tételek, melyek felcserélhetőek voltak egymással. Ez valószínűleg onnan eredeztethető, hogy az akkori hivatalos Misekönyv vagy a Graduale Romanum nem csak arra az adott napra hozta gradualenak vagy offertoriumnak, hanem más ünnepkor másik helyre is tette. Így Bengraf műveinél sem volt egyértelmű, hogy miért van besorolva az adott mű a Graduale csoportba, holott a címlapon Offertoriumként van megnevezve. A Budapesten őrzött források esetében például „motetta, motetto” feliratokkal vannak ellátva.

Bengraf offertoriumainál kettősség figyelhető meg. Két csoportba tudjuk őket osztani:

1. A nagy volumenű, gazdag vonós figurációval és fúvóspárossal ellátott offertoriumok, és
2. A szinte korálszerű, rövid, több versszakos, csak basso continuo csoporttal alátámasztott offertoriumok.

A nagy offertoriumok magukon viselik a korszak jellegzetes offertorium komponálásának jegyeit. Gyors, gazdag figurációjú zenekari bevezető után a kórus veszi át a szerepet, majd újabb zenekari átvezetés után az énekes szólisták kerülnek előtérbe, majd a művet rendszerint szép, jubiláló kórus deklamáció zárja le. Kivételt képez az Esz-dúr, „Domine, non sum dignus” offertorium ez, ugyanis orgonaszólót tartalmaz. Hangszerelésben több is kiválik a misék közül, hiszen a rezes fúvóspáron kívül háromban, az „In te Domine speravi-ban”, a „Bonum est-ben” és a „Domine, non sum dignus-ban” oboák is társulnak. Bengraf összes egyházzenei művei közül csupán egy olyan mű maradt fenn, amiben a vonóskarban brácsaszólam is szerepel, ez pedig a „Bonum est” kezdetű motetta.

⁶² Mus.Dan. 6. kötet, 7. oldal.

Bengraf a nagyszabású egyházzenei műfajban bebizonyította, hogy nagyon jól ismeri kora összhangzattanát, de kiváltképp azt, hogy jól ért a vonóskar gazdag figurációs, variációs lehetőségeihez.

Alábbiakban felsorolom a Veszprémben őrzött művek listáját:

Misék:

1. D-dúr Missa Solemnis; M.1.cl.2.
2. D-dúr Missa; M.1.cl.3.
3. C-dúr Missa; M.3.cl.1.
4. G-dúr Missa; M.3.cl.2.
5. g-moll (I.) Missa; M.3.cl.3.
6. D-dúr Missa; M.3.cl.4.
7. g-moll (II.) Missa; M.3.cl.5.

Offertoriumok (Gradualék) - /nagy, figurálisak/

8. „Exultate chori Deo adiutori nostro” D-dúr; Grad.14.
9. „In te Domine speravi” D-dúr; Grad.15.
10. „Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo” G-dúr; Grad.16.
11. „Sacrificate sacrificium iustitiae” G-dúr; Grad.17.
12. „Domine, non sum dignus” Esz-dúr; Grad.18.
13. „Quid retribuam Domino – Calicem salutaris accipiam” G-dúr; Grad.19.

Offertoriumok /kis, basso contiunoval ellátottak/

14. „Cor mundum crea in me, Deus” B-dúr; Off.33.
15. „Sacrificabo Domino” (I.) B-dúr; Off.34.
16. „Ostende nobis Domine, misericordiam tuam” Esz-dúr; Off. 35.
17. „Sacrificabo Domino” (II.) B-dúr; Off. 36.
18. „Viri sancti gloriosum” F-dúr; Off. 37.

Motetták:

19. „Ave maris stella” C-dúr; Off.38.
20. „Pater noster” g-moll; Off.39.

Regina caeli:

21. „2 Regina caeli” C-dúr/D-dúr; Regina5.

Vesperás:

22. „Vesperae de Confessore” C-dúr; Vesp.10. és completorium textussal: Vesp.11.⁶³

IV.6. Az ismeretlen Kollovatek János

A fejezetrészt elején szó esett a veszprémi források kapcsán egy, máig ismeretlen zenetörténetileg fontos személyről. Kollovratek János (1750-1800) kiváltképp Veszprém XVIII. századi zenei életben jelentős szerepet játszott. Az ötven évesen elhunyt karnagy, zenetanár Nagyszombatban született, a jezsuita kollégiumban hegedűs volt a rend feloszlatásáig, 1783-ig. Majd 1784-től Bajzáth püspök hívására Veszprémbe, a székesegyházban elsőhegedűs állást nyert el, regense ekkor még Girányi Vencel orgonista-karnagy volt, továbbá ugyan azon évben megkapta a succentori kinevezést is, mely az énekes fiúk tanítását, nevelését jelentette. 1790-től pedig Girányit váltja, mint regens chori⁶⁴. Karnagyi működése alatt a székesegyház zenei színvonala emelkedett, karnagyi kinevezése után egy évvel készítette az első kottajegyzéket, melyben már az általa adományozott kották is szerepelnek, köztük a két nagy D-dúr Bengraf mise is. Az 1790-es években olyan kották kerültek a székesegyházi gyűjteményekbe általa, mint Joseph Haydn, Mozart, Bach, Pleyel, Gassmann, Hoffmann, Istvánffy Benedek!, Novotni és Bengraf művei, valamint a gyűjteményt tovább gazdagította a zágrábi székesegyházból Veszprémbe kerülő Simon Linzenpoltz (1752-1797).

Mivel Bengraf felvidéki közvetítéssel került a mai Magyarország területére és műveit az egykori trencsényi jezsuitáknál is játszották, nem elképzelhetetlen, hogy Kollovratek János – ha személyesen nem is ismerte – de már a Felvidékről magával hozhatta Veszprémbe a Bengraf misék másolatait. M. Tóth Antal ugyan azt írja a könyvében, hogy a Bengraf miséket még a XVIII. század végén szerezték be, de a forrást nem sikerült megtalálni.⁶⁵ Mivel Veszprém és Pest-Buda között nem tudjuk egyértelműen bebizonyítani a zenei kapcsolatot, máshol az ország területén pedig nem találtak misekompozíciókat, melyekről lemásolhatták volna Bengraf miséit (kivétel Pest-Budán), ezért nem elképzelhetetlen, hogy a műveket valóban Kollovratek hozhatta magával már a Felvidékről. Egy azonban biztos: nyilván jótékonyan hatott a templom zenei életére a fent említett szerzők műveinek megszerzése.

⁶³ Textusa: pro festo Beatae Mariae Virginis, melynek szólamait Kleinmann József regens chori 1839-ben ellenőrizte.

⁶⁴ M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, 124. oldal, 'Kollovratek' címszó.

⁶⁵ M. Tóth Antal, Újra hallom szép szavát, 67. oldal.

IV.7. Joseph Bengraf fontosabb egyházzenei műveinek tematikus összefoglalása a fellelhető források tükrében

Az alábbiakban célszerű összefoglalni Bengraf műveit egy táblázatban és összevetni az inventáriumokban felsorolt adatokkal, összevetve a források lelőhelyeivel.

A táblázatban használt rövidítések:

cl - clarino/tromba = trombita
ob – oboa
vl – hegedű
timp – timpani = üstdob

cn – corno = kürt
fl - fuvola
vla – brácsa

bcn – corni basso = basszetskürt
vlne – gordonka, bőgő
org - orgona

Misék:

Ssz.	Mű	Hangnem	Apparátus ⁶⁶	Forrás lelőhelye	Jelzetszáma
1.	Missa (brevis)	C-dúr (I.)	2cl,2vl,org	Veszprém	M.3.cl.1.
2.	Missa (brevis)	G-dúr	2cn,2vl,org	Veszprém	M.3.cl.2.
3.	Missa (brevis)	g-moll (I.)	2cl,2vl,org	Veszprém	M.3.cl.3.
4.	Missa (brevis)	D-dúr	solo bcn,2vl, org	Veszprém	M.3.cl.4.
5.	Missa (brevis)	g-moll (II.)	2cl,2vl, solo org	Veszprém	M.3.cl.5.
6.	Missa	D-dúr	2cn,2vl,org	Veszprém	M.1.cl.3.
7.	Missa solemnis	D-dúr	2ob,2cn,2vl,org	Veszprém	M.1.cl.2.
8.	Missa (brevis)	F-dúr	2vl,org	Esztergom	M.sol.150.
9.	Missa (brevis)	C-dúr	2cl,2vl,org	Esztergom	M.sol.157.
(10).	Missa (brevis)	a-moll	org	Kloster-Einsiedeln	399,4 (Ms.3432.)

Te Deumok:

1.	Te Deum laudamus	C-dúr (I.)	3cl,timp,2vl,org	Bp. Pléb.templ.	jelzetszám nélkül
2.	Te Deum laudamus	C-dúr (II.)	2cl,timp,2vl,org	Bp. OSZK	Ms.mus.1472.
3.	Te Deum laudamus	C-dúr (III.)	2cl,timp,2vl,vla,org	Berlin	Ms.mus.30171.

Offertoriumok:

1.	„Exsultate chori Deo”	D-dúr	2cn,2vl,org	Veszprém	Grad.14.
2.	„In te Domine speravi”	D-dúr	2ob,2cn,2vl,org	Veszprém	Grad.15.
3.	„Bonum est confiteri”	G-dúr	2ob,2cn,2vl,vla,org	Veszprém	Grad.16.
4.	„Sacrificate sacrificium”	G-dúr	2cl,2vl,org	Veszprém	Grad.17.
5.	„Domine non sum”	Esz-dúr	2ob,2cn,2vl,solo org	Veszprém	Grad.18.
6.	„Quid retribuam-Calicem”	G-dúr	2cn,2vl,org	Veszprém	Grad.19.
7.	„Laetamini in Domino”	C-dúr	2cl,timp,2vl,org	Bp.OSZK	Ms.mus.IV.905.

⁶⁶ Az apparátusba minden esetben beleértendő még továbbá a négyszólamú kar, SATB.

Tantum ergo:

1.	Tantum ergo	C-dúr	2fl,2cn,2vl,org	Pozsony	Mus.XIII.113.

Motetták:

1.	„O sacrum convivium”	Esz-dúr	2cn,2vl,org	Berlin	Ms.mus.30102.
2.	„Cor mundum crea”	B-dúr	org	Veszprém,(Tata)	Off.33.
3.	„Sacrificabo Domino”	B-dúr (I.)	org	Veszprém,(Tata)	Off.34.
4.	„Ostende nobis Domine”	Esz-dúr	org	Veszprém,(Tata)	Off.35.
5.	„Sacrificabo Domino”	B-dúr (II.)	org	Veszprém,(Tata)	Off.36.
6.	„Viri sancti gloriosum”	F-dúr	org	Veszprém,(Tata)	Off. 37.
7.	„Ave maris stella”	C-dúr	S solo,org	Veszprém	Off.38.
8.	„Pater noster”	g-moll	2vl,org	Veszprém	Off.39.
9.	„Venite procidamus”	D-dúr	2vl,org	Bp. OSZK, (Tata)	Ms.mus.IV.1666.
10.	„Motetto de Nativitate”	C-dúr	2cn,2vl,org,T solo	Bp. OSZK	Ms.mus.IV.2506.

Requiem et Libera me:

1.	Requiem et Libera me	C-dúr	org	Bp. OSZK	Ms.mus.IV.2088.
2.	„2 Libera me”	a-moll	2cl,2vl,	Bp. OSZK	Ms.mus.IV.1051.
(3.)	Libera me	c-moll	-	Nyitra	Trencin HSJP-260

Vesperás:

1.	Vesperae de Confessore	C-dúr	2cl,2vl,org	Veszprém	Vesp.10.-11.

Regina caeli:

1.	„2 Regina caeli”	C/D-dúr	2cl/2cn,2vl,org	Veszprém	Regina 5.
2.	„2 Regina caeli”	C/D-dúr	2cl/2cn,2vl,org	Székesfehérvár	Bárdos 33.
(3.)	Regina caeli	C-dúr	2cl,timp,2vl,org	Bp. OSZK	Ms.mus.IV.1716.

V. A TE DEUM KOMPOZÍCIÓK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A dolgozat ezen fejezetében a két budapesti Te Deummal részletesebben, a Berlinben őrzött művel pedig csak érintőlegesen foglalkozok, tekintettel arra, hogy az utóbbi forrást pillanatnyilag még nem sikerült megtekintsem. Azonban minden információt, amit eddig lehet tudni a műről, ebben a fejezetben részletesebben tárgyalok.

Mint azt az előző fejezetben már leírtam, a három fennmaradt Te Deum kompozíció egyedülálló, hiszen ebből a műfajból egy kivételével mindegyik műve fennmaradt és megismerhető. Sajnos ezt nem tudjuk elmondani a többi, nagyarányú műveiről, a miséiről és – gyűjtőnéven szólva – motettáiról, melyeknek majdnem több, mint fele elveszett. Bengraf zeneszerzői kvalitását főként ezeken a nagyarányú, reprezentatívabb kompozícióin lehet vizsgálni. A kisebb egyházzenei művei sem apparátusban, sem terjedelemben, sem dallamvilágukban nem közelítik meg a nagy művek nivósságát. Erről is arra következtethetünk, hogy bizonyos műveket nyilván az adott templom lehetőségeihez és zenészeinek technikai felkészültségéhez mérhetett.

Azonban mielőtt rátérnénk a Te Deumok részletesebb elemzésére, szót kell ejteni magáról a „Te Deum”-ról, mint a Római Katolikus Anyaszentegyház ősi himnuszáról, továbbá, mint egyházzenei műfajról.

V.1. A Te Deum himnusz eredete és liturgikus használata

A Te Deum a római liturgia ősi himnusza, amely címét kezdőszavairól kapta: „Te Deum, laudamus” (magyarul: „Téged, Isten, dicsérünk.”) A latin egyház egyik legismertebb és legelterjedtebb hálaadó imádsága, amelyet valószínűleg az őskeresztény kortól fogva énekelve imádkoztak, és 2000 éven át mindvégig így, megzenésített formában szerepelt a katolikus egyház liturgiájában.

Szerzőjeként a 9. századi hagyomány Szent Ambrust tartja számon, éppen ezért szokás a Te Deumot másképpen „ambrozián himnusznak” is nevezni. Ennek ellenére a szöveg szerzőségének kérdése mindmáig erősen vitatott, szokás még Szent Ágostont, Szent Hiláriuszt vagy Nicetast is szerzőként emlegetni.⁶⁷ Keletkezése mindenesetre a 4. század környékére vagy azelőttre tehető. Eredetileg az őskeresztény húsvéti keresztségi liturgia része, később, a 6. században pedig tulajdonképpen mai helyére, az éjszakai imaóra végére került az itáliai és dél-galliai területek liturgikus gyakorlatában.

⁶⁷ Vö. Diós István, Magyar Katolikus Lexikon XIII., Szent István Társulat, Budapest, 2008, 724. oldal.

A himnusz szövege hármasszagos tagozódást mutat: az 1-10. szakasz a Szentháromságot dicsőíti, majd a 14-19. szakaszban a szöveg áttér Jézus Krisztus dicséretére. A harmadik részt végül könyörgő és bizalmat kifejező hangnem jellemzi.⁶⁸ A himnusz szövege számos szentírási idézetet tartalmaz, maga is zsoltárszerűen, a zsoltárokra jellemző stílusban lett megszerkesztve.

Alkalmazása a liturgikus gyakorlatban alapvetően két módon fordul elő:

1. A virrasztó istentisztelet (matutinum / vigilia) részeként az imaórát lezáró dicsőítő ének, ahogyan azt fentebb említettük már.
2. Valamint liturgiához kevésbé szorosan kapcsolódó egyéb szertartások végén is használják.

1. A zsolozsma matutinum (vagy ősi nevén a vigilia) nevű imaórájában olvasmányok hangzanak el a Szentírásból vagy a katolikus egyház szentjeinek műveiből. Ezeknek a szövegeknek a felolvasását a válaszos énekek, ún. responsoriumok tagolják. Az ősi felosztás szerint 9 olvasmány szerepet a szertartásban, amelyek közül az utolsó után hangzik el a Te Deum himnusz.⁶⁹ A jelenlegi latin rítusú katolikus gyakorlatban az imaóra jelentősen meg lett rövidítve, alapvető struktúrája azonban a Te Deum éneklése szempontjából változatlan: továbbra is az utolsó olvasmány után, az imaóra lezárásához kapcsolódóan éneklük.⁷⁰

2. A himnusz zsolozsmán kívüli alkalmazása nem annyira stabilan meghatározott. Valójában szinte bármilyen ünnepélyes hálaadáshoz kapcsolódhat. Ősidők óta szerepelt például az apátok benedikálási vagy a püspökök szentelési miséiben.⁷¹ A liturgia évente visszatérő ritmusában is helye van a húsvét-éjjeli körmenet, valamint az ún. úrnapi körmenet lezárásánál, ahol ünnepélyes hálaadásként csendül fel a Te Deum.⁷² Manapság egyre gyakrabban alkalmazzák ezt a himnuszt egyéb, a liturgiához nem olyan szorosan kapcsolódó egyházi ünnepeken is: a tanév vagy a polgári év zárásakor hálaadó énekként, valamely ünnepélyes alkalomból tartott hálaadó szentmise végén, valamint egyéb, liturgián kívüli hálaadó imádságok alkalmával.⁷³

⁶⁸ Vö. Brockhaus-Riemann, Zenei lexikon 3., Zeneműkiadó, Budapest, 1985, 497. oldal.

⁶⁹ Vö. Mihályfi Ákos, A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lekipásztorkodástan köréből, Szent István Társulat, Budapest, 1933, 315. oldal.

⁷⁰ Vö. Várnagy Antal, Liturgika, Lämpás Kiadó, Abaliget, 1993, 207. oldal.

⁷¹ Vö. Brockhaus-Riemann, Zenei lexikon, 497. oldal.

⁷² Vö. Mihályfi Ákos, A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lekipásztorkodástan köréből, Szent István Társulat, Budapest, 1933, 627 - 629. oldal.

⁷³ Vö. Verbényi István - Arató Miklós Orbán szerk., Liturgikus lexikon, Szent István Társulat - Kairosz, Budapest, 2001, 200. oldal.

Összefoglalva elmondható tehát, hogy a Te Deum himnusz az egyik legősibb hálaadó imádság a nyugati keresztény hagyományban, és így a nyugati egyházzenében is kiemelt szerepet kapott a megzenésítése szinte minden korban, elsősorban széleskörű alkalmazási lehetőségének és univerzális elterjedtségének, valamint stabil liturgián belüli és a hagyományban elfoglalt tekintélyes helyének köszönhetően.

V.2. A himnusz szövege⁷⁴

A latin szöveg magyar fordításánál a tartalmi szempontokat vettem figyelembe, a jelenleg használatos magyar fordítást a Hozsanna, római katolikus népénekeskönyv 276.A sorszámú éneke tartalmazza.⁷⁵

Te Deum laudamus: te Dóminum confitémur. Te aeternum Patern omnis terra venerátur. Tibi omnes Angeli, tibi Caeli, et universae Potestates: Tibi Chérubim et Séraphim incessábili voce proclamant: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dóminus Deus Sábaoth. Pleni sunt caeli et terrae majestátis glóriae tuae. Te gloriosus Apostolorum chorus, Te Prophetarum laudábilis número, Te Mátyrum candidatus laudat exércitus. Te per orbem terrarum sancta confitétur Ecclesia, Patern imménsae majestátis; Venerándum tuum verum et únicum Fílium; Sanctum quoque Paráclitum Spíritum. Tu Rex glóriae, Christe. Tu Patris sempiternus es Fílius. Tu, ad liberándum suscepturus hóminem, non horruísti Virginis úterum. Te, devícto mortis acúleo, aperuísti credéntibus regna caelorum. Tu ad dexteram Dei sedes, in glória Patris. Judex créderis esse ventúrus. Te ergo quaesumus, tuis fámulis súbveni, quos pretioso sáanguine redemísti. Aetérna fac cum Sanctis tuis in glória numerári. Salvum fac pópulum tuum, Dómine, et bédic hereditáti tuae. Et rege eos, et extólle illos usque in aetérnum. Per singulos dies benedicimus te et laudamus nomen tuum in saeculum, et in saeculum saeculi. Dignáre, Dómine, die isto sine peccáto nos custodíre. Miserére nostri, Dómine, miserére nostri. Fiat misericórdia tua, Dómine, super nos, quemádmundum sperávimus in te. In te, Dómine, sperávi: non confúndar in aeternum.

Téged Isten, dicsérünk, téged Úrnak ismerünk. Téged, örök Atyaisten, áld az egész földön minden. Neked mindnyájan az angyalok, egek és hatalmasságok, Kerub-és

⁷⁴ A Te Deum latin szövegét a forrásfeldolgozás alatt és a modern partitúra elkészítésekor a következő irodalomból vettem: Magyar-Latin Misszale, Dr. Szunyogh Xavér Ferenc O.S.B, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1933., 1447.-1449. oldal.

⁷⁵ Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv, Szent István Társulat, Budapest, 2005., 396.-399. oldal.

szeráf-seregek, szüntelen így énekelnek: Szent, szent, szent vagy. Seregek szent Istene vagy. Teljesek dicsőségednek fölségével föld és egek. Téged az apostoloknak szent karai magasztalnak. Téged a szent prófétáknak lelkei dicsérve áldanak. Téged dicsőít imádva a mártírok sokasága. Téged a föld kerekiségén szentegyházad vall és dicsér. Téged áld, ó, véghetetlen nagy fölségű Atyaisten. S egyszülött Fiadat áldja, kinek tisztelet és hála. S a vigasztaló Szentlelket, kitől nyerjük a kegyelmet. Krisztus! Dicsőség Királya, s Isten Fia, légy imádva. Te hogy az embert megmentsed, szűz méhében vettél testet. Halál fullánkját elvetted s megnyitád nekünk a mennyet. Isten jobbján ülsz az égben az Atyaisten dicsőségében. Hisszük, mint világ bírója, jössz ítélni a világra. Téged azért, Uram, kérünk, légy oltalmunk, légy vezérünk, kiket Szent Véred nagy árán megváltottál a keresztfán. Engedj részt a dicsőségben szenteidnek seregében. Üdvözüljön, Uram, néped, nyerjen áldást örökséged. Légy vezére boldogságra, légy jutalma s koronája. Mindennap dicsérünk Téged. Szent nevedet áldja néped. Őrizz meg ma büntől minket és bocsásd meg vétkeinket. Könyörülj rajtunk, Úristen! Könyörülj te híveiden. Legyen irgalmad mirajtunk, amint benned van bizalmunk. Benned van, Uram, reményünk, ne hagyj soha szégyent érniük.

V.3. A Te Deumok részletes elemzése I.

Az elemzéseket sorrendben az első, No. 1-es, pesti Plébániatemplomban található művel kezdem. A kotta címlapján⁷⁶ No. 1-es szám szerepel, mely arra enged következtetni, hogy Bengraf első Te Deum alkotása lehet, mivel a szám ugyan az a kurzíva, amit a címlap további szövege használ, valamint az eddigi tapasztalataim alapján a későbbiekben a kottatári raktári számot inkább a kotta szélére írták.

A címlap tartalma:

No. 1.
Te Deum Laudamus in C
a 4 Voces
Canto, Alto, Tenore, Basso
Violino Primo et Secondo
Clarino I.mo, Clarino II.do, Clarino III.tio in C
Timpani in C
Violone et Violoncello et
Organo
Authore Josepho Bengroff
Ex Rebus. Franziscus Mayer

A címlapot beleértve 21 oldalas, kéziratos kotta. Az „Organo” szólam a korabeli gyakorlatnak megfelelően számozott basszust tartalmaz. Külön található számozás nélkül

⁷⁶ Lásd a Kép- és Kottatárban.

„Violone et Violoncello” szólamkottával. A „Clarino” és „Timpani” szólamkották egy-egy, a kórus és hegedűszólamok kettő-kettő oldalasak. A kotta állapota rendezett. A mű megtalálható a Belvárosi Plébániatemplomban külön jelzetszám nélkül. Nagyon érdekes megállapítás, hogy sehol a kottára nincsen külön rávezetve, hogy a művet kinek, azaz melyik templom kórusának írta.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Te Deum* címlapjából kiderül, hogy hányattatott sorsa lehetett. Már a borítón többszörös sraffozás található, sok jelzőszámmal. A címlap jobb felső sarkában az eredeti kurzívával megegyező „No. 2.”-es található áthúzva háromszor, amiből arra következtethetünk, hogy talán sorrendben a második *Te Deum* kompozíciója. Továbbá a „Nemzeti Zenede” egykori pecsétjét is magán viseli a kotta. Azonnal feltűnik, hogy a borító alján megtaláljuk a „Pro Choro Pestini” feliratot, amiből arra következtethetünk, hogy Bengraf korában ez a mű is a Főplébániatemplom kottatárát képezhette. Érdekes, hogy nem erről a műről készítek felvételt, holott a kotta alapján erről egyértelműen bizonyítható, hogy az egykori pesti kórusnak írta.⁷⁷ A címlap tartalma:

No. 2.

*Te Deum
laudamus
A Canto, Alto, Tenore, Basso, 2 Violini,
2 Trombe, Timpani, Organo,
e Violone
Auctore Josepho Bengraf*

Pro Choro Pestini

A kotta a címlapot beleérve, 22 kéziratos oldalt tartalmaz. Ebből a kóruszólamok két-két oldal, az első hegedű szólam két oldalas, amiből további kettő másolati példányok; a második hegedű, a „violone”, az „organo”, a „clarino” és a „timpani” szólamok egy-egy oldalasak. A mű megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban Ms.mus.1472. jelzetszám alatt.

A harmadik, Berlinben fennmaradt, ugyanolyan hangnemű, C-dúr *Te Deum* kompozícióval kapcsolatban a RISM digitális katalógusban közölt adatokat hozom.⁷⁸

Apparátus: SATB, vl.1, vl.2, vla, vlne, org, 2 tr, timp.

Címoldal: „*Te Deum Laudamus a Josepho Bengrafio*”

Hangnem: C-dúr

⁷⁷ Lásd a Kép- és Kottatárban.

⁷⁸ <http://www.rism.info/Search/Bengraf/Hymnen>. Megtekintve: 2014. november 12.

A digitális katalógusban talált incipit jegyzék tartalma:

A „violino primo” szólam, Maestoso:

A „canto” szólam:

A RISM katalógus incipit jegyzékét összevetve a két hazai forrással már egyértelműen megállapíthattam, hogy Bengrafnak három egymástól eltérő *Te Deum* kompozíciója maradt fenn. A mű megtalálható a berlini Staatsbibliothek-ban, jelzetszáma: Ms.mus.30171.

V.4. A *Te Deum*ok részletes elemzése II.

A két mű összehasonlításánál a legszembevetőbb különbség, hogy az első három, a második kettő „clarino” szólamot társít a Kirchentrio⁷⁹ és a timpani mellé. Emellett a tételek számában is különböznek egymástól. Az első három tételre oszlik, a másik az egész *Te Deum*ot egy tételben kezeli. Szerkezetileg azonban azonosak, hiszen mindkettő középrészében a szólisták kapnak szerepet. De vizsgáljuk meg a műveket részletesebben:

A No. 1.-es C-dúr *Te Deum laudamus*:

Az egész mű egy visszatérési háromtagú forma, a tételek sorrendje a következő:

Allegretto - Andante – Allegretto

Az első Allegretto főrésze egy 50 ütemes egységet képez, mely bemutatja a zenei főtémát. A „*Te Deum laudamus*”-tól a „*Pleni sunt caeli*” szövegrészeket tartalmazza. A tétel hangzásvilágát a három clarino fénye és a timpani teszi fenségessé. A kórus a korszak stílusának megfelelően tömbszerűen kezelt, homofón kórusdeklamáció. Az egész tételen keresztül énekel, leszámítva a három-három ütemes zenekari bevezetőt és lezárást. A tétel hangnemi íve szépen végigkövethető: A (C-dúr) alaphangnem tonikájáról indul, majd a C-dúr V. fokát és a domináns hangnem (G-dúr) I. fokát érintve visszajutunk a tétel végére az alaphangnemhez. Az első egység a domináns hangnemen kívül nem érint szubdomináns régiót. A korszakban megszokott harmóniavilággal találkozunk: V⁶, VI., I⁶₅, I.⁶, II.⁶

A második, 22 ütemes középrész a „*Te ergo quaesumus*” szövegrészre íródott. A tétel hangnemi íve nagyon változatos. A főhangnem szubdominánsán indít, F-dúrban, majd a

⁷⁹ „templomi trió” – 2 szólamnyi hegedű és basso continuo.

szoprán solo már az alaphangnem szubdomináns molljában, d-moll-ban kezdődik, majd a tétel végén a-moll V. fokán zárul. Ebben a tételben kizárólag a templomi trió kap csupán kísérő szerepet. Három szólista énekli (szoprán, alt és tenor) a „*Te ergo quaesumus*”-t, majd a „*Fiat misericordia*” résztől a szoprán egyedül marad a vonósokkal.

A harmadik 28 ütemes tételben visszatér teljes egészében a főtéma, a vége azonban egy dallami variáns. Terjedelmében fele akkora, mint az első tétel. Itt újra a kórus kapja a főszerepet az „*In te Domine speravi*” szövegrésszel. A tétel hangnemi íve megegyezik az első tételével, főként az alaphangnem V. foka és a domináns hangnem tonikája körül mozog szeptimakkordokkal bővítve.

A No. 2.-es C-dúr Te Deum laudamus:

A másik Te Deumhoz hasonlóan itt is visszatéréses háromtagú formát találunk, de rövidebb visszatéréssel. Az első egység a 49. ütemig tart, a clarino-k és a timpani fényével gazdagított. Hangnemileg az alaphangnemben mozog, nem modulál más hangnemekbe. A középrészt Bengraf itt nem kezeli külön tételként, de szintén a „*Te ergo quaesumus*” szövegrésztől indítja. Az első művel szemben itt mind a négy szólista végig énekel. A rész hangneme F-dúr, tehát a szubdomináns hangnem, amely 12 ütem után modulál a párhuzamos molljába, d-mollba a „*Miserere nostri Domine*” szövegrészre. A „*Fiat misericordia*” kezdetű rész egy szekvencia segítségével a-mollon keresztül G-dúrba jut, mely az alaphangnem V. fokának átértelmezve egy három ütemes zenekari átvezetéssel visszavisz az alaphangnembe. A harmadik egység 25 ütemes, szinte „*In te Domine speravi*” szövegrésszel, mely szintén kizárólag az alaphangnemben mozog. Említésre méltó a 94.-95. ütem orgonapontos megoldása.

V.5. Kitekintés a kortársak hasonló kompozícióira

Összehasonlítva Bengraf két elemzett Te Deum kompozícióját más kortárs szerzők által írt műveivel, azt figyelhetjük meg, hogy mind hangszerelésileg, mind formailag és hangnemi tervüket tekintve is hasonlóak. Anton Zimmermann Veszprémben őrzött C-dúr Te Deuma ehhez képest különleges alkotás, hiszen 4 clarino szólamot tartalmaz a templomi trión és a timpanin kívül.⁸⁰ Franz Novotni, szintén C-dúr Te Deuma is ugyanarra a felállásra íródott, mint Bengraf No. II.-es alkotása.⁸¹ A veszprémi Te Deum repertoárt átnézve azt állapítottam meg, hogy ebben a műfajban a C-dúrnak különösen széleskörű alkalmazása volt más szerzők esetében is.

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

A kutatások azt bizonyították, hogy a magyarországi források mellett jelentős számú és minőségű Bengraf mű található külföldön, ezért munkámat a németországi és a szlovákiai források felkutatásával szeretném folytatni. A teljes és egész Bengraf életmű összeállításához, vizsgálatához, értékeléséhez szükséges a távoli, eddig nem ismert források tanulmányozása. Még további kutatásokat igényel a pillanatnyilag hiányos Bengraf életrajz is.

Az utókorra fennmaradt műveit érdemes lenne megismertetni először a koncertközönséggel, majd kísérletet tenni a liturgiába való visszahelyezésükre, hiszen hosszútávon ez lehet a végcélja a munkámnak.

De mindehhez a kéziratok digitalizálására és modern kottaképre van szükségünk. Remélem, hogy munkámmal sikerülni fog az egyházzene gyöngyszemeit újra megismertetni és alkalmazni a liturgikus gyakorlatban.

⁸⁰ Veszprémi jelzetszám: „Te Deum 8.”

⁸¹ Veszprémi jelzetszám: „Te Deum 13.”

IRODALOMJEGYZÉK

- Bárdos Kornél, A tatari Eszterházyak zenéje 1727-1846, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16.-18. században, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Bárdos Kornél, Székesfehérvár zenéje 1688-1892, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Brockhaus-Riemann: Zenei lexikon I.-III., Magyar kiadás (szerk.: Boronkay Antal), Budapest, 1983-1985. I. kötet
- Diós István szerk., Magyar Katolikus Lexikon XIII., Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- Dobszay László, Magyar zenetörténet, második, bővített kiadás, Planétás Kiadó, Budapest, 1998.
- Horváth Ágnes, A pesti főtemplom zenéje a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagyi működésének tükrében 1839-1871, DLA disszertáció, Budapest, 2012., jelzete a zeneakadémiai könyvtárban: DISS/DR 1686.
- Isoz Kálmán, Buda és Pest zenei művelődése 1686-1873, Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány, Budapest 1926.
- Kárpáti János, Muzsikáló Zenetörténet II., Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.
- Magyar Katolikus Lexikon I.-X., Budapest, 1993-2005. I. kötet
- Mihályi Ákos, A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből, Szent István Társulat, Budapest, 1933.
- M. Tóth Antal, Újra hallom szép szavát, Új Horizont Folyóirat és Könyvkiadó Alapítvány, Veszprém, 1998.
- M. Tóth Antal, A veszprémi székesegyház 18.-19. századi zenéje, Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém, 2007.
- M. Tóth Antal, Magyarországi zeneszerzők művei, vallásos magyar népdalok Veszprémben a 18.-19. században, in: Hermann István-Karlinszky Balázs-Varga Tibor László szerk., Corde Aperto – Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára, Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2012.
- Musicalia Danubiana, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 6. kötet, Joseph Bengraf 1745-1791, Six Quartets, Budapest, 1986.

- Musicalia Danubiana, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 19. kötet, Istvánffy Benedek, Offertories, Saint Benedict Mass, Budapest, 2002.
- Dr. Szunyogh Xavér Ferenc O.S.B, Magyar-Latin Misszale, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1933.
- Várnagy Antal, Liturgika, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1993.
- Verbényi István - Arató Miklós Orbán szerk., Liturgikus lexikon, Szent István Társulat - Kairosz, Budapest, 2001.

Hangfelvételek:

- Druschetzky, Missa Solemnis in C, Bengraf, Sacred Music, CD-ROM, e.a.: Tomkins Énekegyüttes, Weiner-Szász Kamarazenekar, vez.: Dobra János, Hungaroton Classic, Budapest, 1995., HCD 31609.
- Magyarországi Zenei Ritkaságok 1740-1840, CD-ROM, e.a.: Erdődy Kamarazenekar, Szefcsik Zsolt, Erdődy Edition, Budapest, 1999., EECD-001, Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A Kép- és Kottatárban található képeket minden esetben a www.google.hu keresőoldaltól illesztettem be.